

17. Лобода Ю. Цінність держави як її соціальна сутність (теоретико-методологічні аспекти дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Ю. Лобода ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001. – 20 с.
18. История политических и правовых учений : [хрестоматия] / сост. и общ. ред. Г. Демиденко. – Х. : Факт, 1999 – 1080 с.
19. Юридична енциклопедія : в 6. т. / редкол. : Ю. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 2 : Д–Й. – 2002. – 744 с.
20. Матюхин А. Государство в сфере права: институциональный подход : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А. Матюхин ; Высшая школа права «Адилет». – Алматы, 2001. – 58 с.

УДК 340.5

Легка О. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права,
історії права та політико-правових вчень*

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ДЖЕРЕЛА МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА

THE SOURCES OF MUSLIM LAW

Досліджуються основні джерела мусульманського права. Порівнюються та якісно аналізуються такі джерела, як Коран, сунна, іджма та кійас. Акцентується увага на впливі ісламу в цілому та мусульманського права зокрема на державно-правовий розвиток ісламських держав.

Ключові слова: *Коран, сунна, іджма, кійас, мусульманське право, фікх, шаріат.*

Исследуются основные источники мусульманского права. Сравниваются и качественно анализируются такие источники, как Коран, сунна, иджма и кияс. Акцентируется внимание на влиянии ислама в целом и мусульманского права в частности на государственно-правовое развитие исламских государств.

Ключевые слова: *Коран, сунна, иджма, кияс, насс, мусульманское право, фикх, шарият.*

The main sources of Muslim law have been studied in the following article. Such sources as Koran, Sunnah, ijma (consensus) and kiyas (measurement) have been compared and analyzed properly. The attention is focused on the general Islam's influence and additionally, the influence of Muslim law on the state legal development of Islam states.

Key words: *Koran, Sunnah, ijma, kiyas, Muslim Law, fikh, shariat.*

Економічний розвиток сучасної України потребує розширення її економічних зв'язків із країнами світу та безпосередньо з країнами Сходу, зокрема Близького, а це переважно держави, у яких домінуючою є така світова релігія, як іслам. Це обумовлює необхідність ґрунтовного вивчення правових систем цих країн, оскільки вони мають специфічний характер, який проявляється в тому, що ці сучасні системи будуються на основі мусульманського права. Головною особливістю мусульманського права є те, що воно постає з релігійних законів ісламу. Звідси й інша його особливість – необхідність для мусульман, у якій би країні вони не жили, керуватися, послуговуватися мусульманським правом.

Дослідження джерел мусульманського права є досить актуальним для української науки з декількох причин. По-перше, в Україні спостерігається нестача знань про інші правові системи, у тому числі про мусульманське право. Водночас іслам є релігією, яка найбільш динамічно розвивається в сучасному світі. По-друге, сприйняття правового досвіду інших систем є необхідною умовою динамічного та стабільного розвитку будь-якої правової системи. По-третє, значні зміни в сучасному світі, які характеризуються як глобалізація, призводять до конвергенції різних соціальних систем. Відсутність об'єктивних знань про інші правові системи призводить до викривлення правосвідомості та правової культури як юристів, так і пересічних громадян, які сприймають власну правову систему як єдиний важливий варіант та апріорі не сприймають будь-яких інших поглядів. Як наслідок, формується соціальне підґрунтя для так званих соціальних конфліктів.

Метою дослідження є виявлення сутнісної специфіки джерел мусульманського права.

Мусульманське право стало об'єктом порівняльно-правового дослідження на початку формування компаративістики як окремої юридичної науки. На Першому міжнародному конгресі порівняльного права, який відбувся в Парижі, учасники конференції виокремили мусульманську правову сім'ю серед інших правових сімей – французької, германської, англо-американської та слов'янської. У 1919 р. під час 50-річного ювілею французького Товариства порівняльного законодавства його учасники класифікували всі правові системи всього на три сім'ї: французьку, англо-американську та мусульманську [1].

У світовій юридичній літературі праця «Основні правові системи сучасності» Р. Давида має важливе значення для вивчення правових систем взагалі та мусульманського права зокрема [2]. Принципове значення в концептуальному плані для розробки теми дослідження мають праці таких провідних

правників, як Х.М. Войтович, М.В. Лубська, В.І. Лубський, С.Ф. Рашидов, А.Х. Саидов, Л.Р. Сюкияйнен.

Мусульманське право – це своєрідна релігійно-правова доктрина, яка сформувалася протягом тринадцяти століть існування ісламської релігії. Ця доктрина виступає складовою частиною соціально-релігійного світогляду – ісламу, і характеризується своєрідним підходом до розуміння правової норми та правової системи взагалі, оскільки нерозривно пов'язана з релігійною догмою.

Жодна правова сім'я світу не схожа на мусульманську. В одному з досліджень наголошується, що мусульманське право – божественне право за своїми джерелами й основними нормами, воно черпає силу не в державній владі, а у волі Аллаха. Особливість мусульманського права полягає в тому, що й сьогодні релігійні норми є основним регулятором суспільного життя, як і в період становлення правової системи мусульманських держав. Саме релігія – основа сучасного законодавства в державах, у яких офіційно визнано державною релігією іслам. Релігія стала базою для побудови та подальшого вдосконалення законодавства, як того вимагає час. Ще одна характерна особливість мусульманського права полягає в тому, що вивчати його не можливо без знання ісламу – наймолодшої з трьох світових релігій, проте найбільш розповсюдженої. Однак саму релігію можна вивчати через дослідження права [3].

Дослідники мусульманського права зазвичай звертають увагу на дві його характерні та взаємообумовлені особливості – релігійне походження й тісний зв'язок юридичних (розпоряджень із мусульманським догматизмом) та етичних норм (правилами культу, релігійними нормами ісламу в цілому) [4]. Відзначається, що мусульманське право є релігійним за своїм походженням, правовіріні ставляться до нього як до «божественного одкровення». Виходячи з універсального характеру ісламу та його нормативних розпоряджень, можна зробити висновок про те, що іслам – це одночасно «віра та держава», а мусульманське право виступає не тільки власне правом, а й релігією. Таким чином, ісламу властивий лише релігійний догматизм (теологія) і мораль, а юридичні норми як такі збігаються з вказаними правилами та не відіграють самостійної ролі або займають другорядне місце [5].

Як вказує науковець-релігієзнавець М.В. Лубська, в ісламському розумінні права відображається цілісний релігійний світогляд, який ґрунтується на тому, що право – не витвір людини чи держави, а вияв волі Аллаха. Тому люди не створюють закони, а застосовують Божественні закони на практиці. Отже, законодавцем вважається лише Бог, тому між законодавчою та виконавчою владою в ісламі не може бути протиріч, оскільки вони фактично є виконавцями божественних законів. Тому люди здатні знаходити правові рішення лише в загальних межах шаріату [6].

Одним із найбільш яскравих явищ у середньовічній цивілізації на Сході стало мусульманське право (шаріат). Ця правова система, яка згодом набула світового значення, виникла й сформувалася в межах Арабського халіфату. Процес її розвитку був тісно пов'язаний з еволюцією арабської державності

від невеликої патріархально-релігійної громади на початку VII ст. (за часів пророка Мухаммеда) до однієї з найбільших імперій VIII – X ст. (за часів правління династій Омейядів та Аббасидів).

Після падіння Арабського халіфату мусульманське право не тільки не втратило своє колишнє значення, а й отримало, так би мовити, «друге життя» (подібно римському праву в середньовічній Європі) і стало чинним правом у низці середньовічних країн Азії й Африки, що прийняли тією чи іншою мірою іслам (Єгипет, Індія тощо) [2].

Провідна роль у цьому належала Пророку Мухаммеду (570–632 рр.), якого відповідно до ісламської традиції Аллах обрав пророком, що Мухаммед доніс до людей божественне відкриття. За допомогою релігійних норм ще за часів Пророка Мухаммеда почали регулювати шлюбно-сімейні відносини. Тобто саме релігійні норми лягли в основу сучасного законодавства мусульманських держав [7].

Необхідність формування окремого комплексу знань, який би регулював суспільне життя Арабського халіфату, виникла в VIII ст., коли справу Пророка Мухаммеда продовжували чотири «праведних» халіфи: Абу-Бакр, Омар, Осман, Алі. Вони зосередили у своїх руках всю релігійну й світську владу та створили небувалих розмірів теократичну державу. Так і почалося формування мусульманського права з його особливістю – нерозривністю з релігією.

Спочатку мусульманське право називали «шаріат», що в перекладі з арабської означає належний (праведний) шлях, спосіб дії. Шаріат – певна квінтесенція ісламу. Він складається з двох частин: теології, або принципів віри (акіда), і права (фікх) [1, с. 297]. Шаріат містить чотири групи приписів: 1) норми, які фіксують релігійну догматику ісламу, тобто те, у що зобов'язаний вірити мусульманин; 2) норми, які закріплюють основи мусульманської моралі й етики; 3) норми, які регламентують відносини віруючих з Аллахом – порядок виконання основних релігійних обов'язків; 4) правила поведінки між мусульманами. Із часом з'явилося поняття «фікх», що в перекладі з арабської означає глибоке розуміння, знання. Фікх у свою чергу поділяється на дві частини: перша вказує мусульманину лінію поведінки стосовно собі подібних (муамалат), друга – визначає зобов'язання стосовно Аллаха (ібадат) [1, с. 295]. Із часом терміном «фікх» почали називати процес отримання юридичних знань про поняття та явища, які конкретно не згадувались у священних книгах ісламу. Основна функція фікху полягає в збереженні зв'язків між законодавством мусульманської держави та первинними джерелами мусульманського права [8].

Закон у розумінні романо-германського права в мусульманському праворозумінні відсутній. Теоретично тільки Бог має законодавчу владу, а на практиці мусульманське право являє собою приклад права юристів, оскільки правова думка, а не держава відіграє роль законодавця [1, с. 296].

Мусульмансько-правова доктрина вважає, що вищою юридичною силою наділені положення Корану та Сунни. Норми, які знаходяться в Корані

та Сунні, мусульманські вчені-юристи вважають такими, що мають божественне походження, і незмінними, на відміну від інших правил поведінки. У цих книгах мусульмани могли знайти відповіді на суперечливі питання та скористатися словами Пророка стосовно тієї чи іншої ситуації, адже вони являють собою життєпис Мухамеда – зразок життєвого шляху для кожного правовірного, наслідування якого кожним сприятиме формуванню справедливого суспільства загалом. При цьому для усвідомлення волі Аллаха мають значення і заповіді, і вчинки, і навіть мовчання Мухаммеда, з яких варто виводити загальні правила, що й становлять норми мусульманського права.

Коран (араб. читання) – вічна й незмінна книга мусульман, у якій містяться проповіді Мухаммеда, які були нав'язані йому безпосередньо Аллахом, а також подані в переказах Мухаммеда древні легенди й навчання, низка його полемічних виступів проти християнства та іудейства. У Корані визначено типи людських вчинків і міру покарання за недотримання певних їх видів. Варто зауважити, що Коран – це витвір, який створювався стихійно, без будь-якого плану. Записи проповідей, умовлянь, історико-релігійних розповідей і пророцтв Мухаммеда робилися випадково. За легендою, у 651 р. всі одкровення Мухаммеда, які збереглися в пам'яті та в приватних записах, були зібрані та зведені до одного списку. Саме цей текст визнається єдиним істинним словом Аллаха [3].

Другим джерелом мусульманського права є Сунна – життєпис Пророка Мухаммеда, тобто це ті закони, які Бог дає людині, слідуючи за якими, будуючи своє життя згідно з якими, людина зможе досягти певних благ. Однак стосуються вони насамперед духовної сторони людського життя. Переважна частина нормативних приписів, які містить у собі Сунна, має казуальне походження. Багато з них збігаються з відповідними нормами Корану [9].

Плин часу, виникнення нових суспільних відносин виявляли недостатність приписів Корану й Сунни як соціальних регуляторів. Це призвело до виникнення численних прогалин під час застосування мусульманського права. Необхідність усунення цих прогалин обумовило визнання й інших, крім Корану й Сунни, джерел мусульманського права [9].

Таким, третім за значенням, джерелом мусульманського права є іджма. Іджма – історична згода суспільства, збірка одностайних рішень юристів щодо вирішення питань, які не врегульовані Кораном та Сунною, які запроваджували нові загальнообов'язкові правила поведінки. Це метод отримання юридичних знань, згідно з яким правову норму формує погоджена спільна думка юристів певного періоду. За допомогою іджми було утверджено канонічний текст Корану, тексти основних збірників хадісів, затверджено перелік мусульманських свят. Отже, Коран і Сунна становлять історичну та концептуально-ідеологічну основу мусульманського права, а іджма формує конкретні норми права, що застосовують у тих чи інших життєвих ситуаціях [3].

Вважається, що в Корані чи Сунні можна знайти відповіді на найрізноманітніші запитання зі щоденного життя мусульманина, проте іноді відповідь на потрібне запитання не вдається відшукати. Кійас (аль-кійас), рішення

за аналогією, застосовують тоді, коли в божественному законі не можуть знайти відповідь на питання, що стосуються конкретного випадку, однак схожий випадок мав місце й описується в Корані чи Сунні. Такий підхід уможливорює не тільки усунення прогалини в нормативних приписах Корану й Сунні, а й усунення протиріч, що в них містяться. Таких приписів нараховується декілька десятків. Як свідчать джерела мусульманського права, шаріатом встановлено далеко не всі закони, а лише створено загальні норми поведінки, сформовано орієнтири та принципи, на основі яких згодом можна сформулювати рішення в будь-якій справі з найрізноманітніших галузей життя людини. Вважається, що кійас сприяв як заповненню прогалин, що існували в Корані й Сунні, так і усуненню наявних у них значних суперечностей [9].

М.В. Лубська, аналізуючи твір Маліка ібн Анаса «Муватта», зазначає, що Малік ібн Анас широко застосовував такі методи вирішення духовно-правових питань, як судження за аналогією (аль-кійас) шляхом прямого зіставлення вирішуваного питання з насс (об'єднаного джерела, що складається з Корану та Сунні), а у випадку неможливості співставлення, ним був розроблений аль-істіслах – новий метод виведення правового рішення на основі вільного судження заради загальної суспільної користі, що не суперечить Корану й Сунні [10].

А.Х. Саїдов зазначає, що з чотирьох основних джерел найважливіше значення має узгоджене рішення правників-факіхів, оскільки саме воно є вирішальним (із застосуванням аналогії чи без неї) під час визначення справедливого правила закону, що постає з Корану чи Сунні [1, с. 302].

У невизначеності змісту й форми мусульманського права ісламські правознавці вбачають одну з його головних цінностей. Вони стверджують, що, ґрунтуючись на загальних принципах шаріату й використовуючи ті чи інші джерела та їх комбінації, завжди можна підібрати норму, яка стосується цього випадку. У цьому виявляється універсальність і гнучкість шаріату [6].

Мусульманське право виступає невід'ємною частиною релігії іслам. Встановлення світського права в країнах мусульманського світу неможливе, оскільки ортодоксальність ісламу виключає можливість будь-якого права, яке не буде відповідати нормам шаріату. В ісламі панує концепція теократичного суспільства, у якому держава є одним з інститутів, що забезпечує ісламську релігію [7]. Мусульманське право засноване на ісламській релігії й системі норм, що виражені в релігійній формі, санкціонованій або підтриманій мусульманською теократичною державою. Тому доки буде існувати релігійна мусульманська держава, доти існуватиме й мусульманське право, якої б модифікації воно не набувало.

Необхідно розрізнити два близьких, проте не ідентичних поняття, а саме «мусульманське право» та «право мусульманських держав». Д.В. Лук'янов зауважує, що суспільство в мусульманських державах завжди підкоряється звичаям і законам, які, безумовно, спираються переважно на принципи мусульманського права, відводячи їм провідне значення. Однак у

різні епохи в деяких країнах звичаї й закони могли відходити від ортодоксальних положень із певних питань і суперечити принципам і нормам релігійного мусульманського права. Навіть коли мусульманське право мало найвищий авторитет, не завжди його елементи набували однакового практичного значення [11, с. 42].

Ісламські країни відрізняються одна від одної як соціально-економічними й політичними рисами, так і за обсягом і спрямованістю впливу ісламу в цілому та мусульманського права зокрема на їх державно-правовий розвиток. Роль, яка нині надається мусульманському праву в правовому полі, у політиці й ідеології країн Сходу свідчить, що воно має досить широкі дієві можливості в новій історичній ситуації.

Література:

1. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : [учебник] / А.Х. Саидов ; под ред. В.А. Туманова. – М. : Юрист, 2003. – 448 с.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В.А. Туманова. – М. : Международные отношения, 1996. – 400 с.
3. Войтович Х.М. Поняття «шаріат» та «фікх» та їх співвідношення у мусульманському праві / Х.М. Войтович // Науковий вісник ЛДУВС. – 2010. – № 3. – С. 43–47.
4. Рашидов С.Ф. Джерела мусульманського права / С.Ф. Рашидов // Вісник ЛНУ. – 2011. – № 2. – С. 204–206.
5. Сюкийнен Л.Р. Мусульманское право: вопросы теории и практики / Л.Р. Сюкийнен. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
6. Лубська М.В. Відмінність шаріату від канонічного мусульманського права / М.В. Лубська // Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – № 1. – С. 30–35.
7. Лубська М.В. Зародження мусульманського права: ранні релігійно-правові школи / М.В. Лубська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». – 2005. – Вип. 73–75. – С. 152–154.
8. Сюкийнен Л.Р. Шаріат и мусульманско-правовая культура / Л.Р. Сюкийнен. – М. : Институт государства и права Российской Академии наук, 1997. – 48 с.
9. Лубська М.В. Коран як головне джерело мусульманського права / М.В. Лубська // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк, 2006. – № 2. – С. 170–177.
10. Лубська М.В. Взаємозв'язок ісламського теоретичного богослов'я і права / М.В. Лубська // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : збірник наук. праць. – 2006. – Вип. 17. – С. 178–185.
11. Лук'янов Д.В. Ісламське право: ознаки та тенденції розвитку / Д.В. Лук'янов // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-2. – С. 40–43. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/3-2_2013/1/Lukianov%20D.V.pdf.